

ФРОЙДОВАТА АГРЕСИЯ NUMINOSUM*

МАЛИНА БЕЛЧЕВА

Опитът ми за изложение на Фройдова теория за агресията има за цел да докаже не толкова разликата в тълкуването на понятието, преди и след 1920 г., или фиктивността и клиничната му неприложимост, а по-скоро, цели да разкрие теоретичната приемственост между двете страни на едно понятие (формално разделени от историческите събития и личните преживявания на Фройд) като следствие от дуализма в общата теория на психоанализата.

Да е представено създаването на понятието „агресия“ като *numinosum*, означава:

1. Да е предпоставена една външна на Фройд гледна точка; позиция, анализираща отражението на социалните и личните събития върху измененията в общата му теория.

2. Да бъде възстановен начинът на изграждане на едно понятие и как Фройд го променя с всяка от редакциите си.

3. Да бъде разисквана невъзможността на Фройд да преодолее диалектичната си схема на мислене, под която са подведени всички понятия: двупосочност, антагонизъм, каузалност и универсалност. Тя систематизира и изгражда, но и ограничава, става непреодолима и създава условия за догматичност на теорията; налагането и дори над противоречащите на нея факти.

Юнг вижда в интелектуалната крайност на Фройд обяснението за превръщането на теорията му във впечатляващ и завладяващ религиозен *numen*, в *deus*

* *numinosum* - (лат.), термин на Юнг от 1937г. Нуминозумът е трудно определим ефект; динамична структура или преживяване, което носи индивидуално (мистериозно и загадъчно) съобщение за своя създател. Той завладява и променя човешката психика. Нуминозното не може да бъде преодоляно. Човек може само да отвори себе си за него, но не и да го контролира.

*absconditus*¹. Това е и причината едни от последователите на Фройд да я утвърждават абсолютно, а други - което е едно и също - абсолютно да я отричат. „Така постъпват в повечето случаи хората с нуминозностите - и това е правило, - защото те в едно отношение са истинни, а в друго не са.“² Веднъж „отворен“ нуминозумът става неконтролируем, защото слива границите между митологичното и гносиологичното и чрез тях поддържа обяснителната сила и неопровержимостта на теорията. Потвърждаващи я обяснения могат да бъдат открити навсякъде и това е основната критика към Фройд в „Логика и ръст на научното познание“³. Теория, която не посочва границите си и не задава условията, при които става невалидна, е ненаучна. Неопровержимостта ѝ не е достойнство, а неин порок, защото критерият за научния ѝ статус е нейната фалшифицируемост или опровержимост. Малко по-различно от догматизъм е отношението на Фройд към понятието „агресия“. То определено е спекулативно, без претенция да бъде научно обосновано и следователно, без практическа приложимост. „Някой би могъл да ме попита дали и доколко самият аз съм убеден в развитите тук предположения /.../ не знам доколко вярвам в тях /.../ възможно е да съм надценил тяхното значение /.../ теориите които ние застъпваме, са още недоказуеми.“⁴

В продължение на повече от тридесет години Фройд аргументира четири различни по съдържание хипотези за агресията, но онова което ги обединява е начинът на извеждането им. Те са еднакво двупосоч-

¹ Скрит бог (лат.).

² Юнг, К., Автобиография, Пл. 1994г., с. 149.

³ Поппер, К., Логика и рост научного знания, М., 1983г.

⁴ Фройд, З., Отвъд принципа на удоволствието, С. 1992г., с. 154

ни, подчинени са на амбивалентността, общовалидни са и им принадлежат общите характеристики на нагоните.

През 1930 г. Фройд разбира фрагментарността на теорията си и за първи път прави опит да я систематизира, да търси обединяващи я елементи, но и до края на 1938 г. не успява да изгради цялостно концепцията си за агресията, което не омаловажава аналитичната стойност на всяка една от отделните ѝ части:

1. От 1905 г. агресията е следствие от сексуалната функция. Тя е вид инверсия - фиксация на либидото към оралния (стремеж за поглъщане на обекта) или садистично-аналния (стремеж за задържане и власт над обекта) стадии в предгениталната фаза на полово развитие.

2. От 1915 г. агресията е усложнена и неясно определена със сексуален и несексуален характер; следва механистично-физиологичния модел за натрупване на напрежение до ескалация, разход на енергията и новото ѝ натрупване.

3. От 1920 г. агресията е с органична природа, следва колебанията на дихотомичните сили, действащи в живата субстанция - стремежът към усложняване на материята Ерос и стремежът към нейното разрушаване до неорганично ниво - редукция до нирвана - Танатос.

4. През 1930 г. към органичната ѝ природа е добавен конфликтът между индивида и обществото, породен от необходимостта за задоволяване на инстинктивните потребности на индивида и моделът за неудовлетворяването им, наложен от културата (цивилизацията).

* * *

В „Три студии върху теорията на сексуалността“ (1905 г.) агресията е част от сексуалния нагон. Като „същинско превръщане“⁵, тя има за цел завладяването и притежаването на желанния обект до неговото ув-

⁵ Част от общите превръщания на нагоните: Превръщане в противоположното, насочване срещу собствената личност, изтласкване и сублимация. Превръщане в противоположното се разделя на а) преминаване на нагона от активност към пасивност при противоположностите - садизъм - мазохизъм и войорство - ексхибиционизъм и б) съдържателно превръщане при пълното заместване на любовта с омраза.

реждане или умъртвяване. Тази форма на любов или предгенитален стадии на половото развитие е напълно амбивалентна - любов и омраза се съдържат и осъществяват едновременно, тяхното разграничаване става възможно едва с развитието на гениталния стадии, който предотвратява конфликта в двойната им насоченост, но и запазва подлатентна форма част от него.

„Превръщането в противоположното“ характеризира целите и на една друга амбивалентна двойка противоположности - садизъм - мазохизъм. Измененията в нея определят целите, но не и обектите на сексуалния нагон (активната цел - измъчване, се заменя от пасивната цел - да бъдеш измъчван. Клиничните наблюдения доказват, че мазохистичната инверсия е следствие от преувеличаване и фиксиране на първоначалното пасивно сексуално поведение, провокирано от кастрационния комплекс и от чувството за вина. Мазохизмът обхваща всички пасивни прояви на поведение в сексуалния живот като най-крайното от тях е сексуалното удовлетворение чрез изпитване на физическа или душевна болка. Следователно той е насочен към собствения Аз садизъм и замената на пасивността с активност предполага, че мазохистичната и садистичната инверсии се срещат най-често заедно, в едно и също лице, при което може да бъде развита или преобладаваща само едната от тях. Вероятно обяснение за едновременността им е съдържащата се в конституционалната бисексуалност амбивалентност между мъжкото и женското, за която в психоанализата Фройд разисква противоположността между активното и пасивното поведение. „Културната история на човечеството несъмнено доказва, че жестокостта и половият нагон са най-тесно свързани, но изясняването на тази връзка не е стигнало по-далече от подчертаването на агресивния момент в либидото.“⁶

Четири години по-късно Фройд продължава изследванията си върху агресията при анализа на фобията на малкия Ханс (1909 г.), но все още не може да приеме наличието на специфично агресивно влечение заедно със сексуалното влечение и стре-

⁶ Фройд, З., Три студии върху теорията на сексуалността, С., 1991 г., с. 47.

межа към самосъхранение. Едва през 1915 г. в „Нагоните и техните превръщания“, той достига до решението, че агресията е главната съставна част на сексуалния нагон, но също така и независима от сексуалността сила. Може да се приеме, че статията завършва първата част от теоретичното мислене на Фройд. До този момент той едновременно поддържа две тези:

1. Агресията е част от сексуалния нагон.

2. Агресията е независима от сексуалния нагон, свойство е на азовите инстинкти и се проявява като реакция от инстинкта за самосъхранение (азовите и себесъхранителните инстинкти са тъждествени).

По-късно Фройд счита, че тези обяснения не са достатъчни, защото деструктивните подбуди се срещат значително по-често, отколкото това би могло да се обясни чрез сексуалните нагони и основно преосмисля общата теория за инстинктите. След 1920 г. разграничава нова дихотомия - Ерос и инстинкта към смъртта - Танатос, чиито взаимоотношения доразвива в „Аз и То“ (1923 г.) и в „Ерос и култура“ (1930 г.).

Тази нова дихотомична двойка замества или по-точно се слива по съдържание с първото групово деление - азовите (или себесъхранителните инстинкти) и сексуалните инстинкти. Под азови инстинкти първоначално Фройд разбира всички „други“, „непознати“ и различни от насочените към външен обект сексуални нагони. С въвеждане на нарцисизма обаче като ранен етап от развитието на Аза, през който принадлежащите му сексуални нагони се задоволяват автоеротично, Фройд установява, че част от азовите нагони също притежават либидна природа и че посоката им на действие е обърната към Аза. От тук нарцисистичните самосъхранителни нагони са вече част от либидните сексуални нагони и следователно, замяната им с азови и обектни (и двата с либидна природа), предшества въвеждането на новата група либидни (азови и обектни) нагони и други, намиращи се също в Аза, с деструктивна насоченост или т. нар. нагони към смъртта.

Промяната по отношение инстинкта за агресия е, че всяка от двете групи инстинкти Ерос и Танатос (непоследователната терминология на Фройд използва едновременно

но инстинкт и инстинкти към смъртта; група с неуточнено съдържание) притежава специфичен физиологичен процес - на изграждане и усложняване и на регресия и унищожаване и, че във всяка жива субстанция тази неуравновесена двупосочност е първичен стимул за действие.

В новата теория Фройд замества механистично-физиологичния подход с биологичен, в чиято усложнена схема всяка жива клетка е обременена едновременно от двата противоположни стремежа - към живота и към смъртта, а целта на принципа за понижаване на напрежението между тях е радикалното провеждане на регресията до необратимото неорганично ниво⁷. Отъждествяването между стремежите за понижаване на напрежението, за запазване на постоянно ниво и за отстраняване на вътрешните дразнения (до нирвана; терминът е на Б. Лоу) в принципа на удоволствието, са едни от най-силните мотиви за съществуването на нагони към смъртта.

Замяната на механистично-физиологичния с биологичен подход след 1920 г. удовлетворява изцяло изискванията на Фройд към теорията на нагоните:

1. Тя е дуалистична.

2. Двете ъстрани еднакво могат да бъдат подведени под органична основа.

3. Двата противоположни нагона и техните следствия покриват всички психични явления.

* * *

Какви са причините за непоследователността на Фройд? Има ли конфликт между новата и старата теория, такъв какъвто намира Фром, изследвайки развитието на понятието за агресия у Фройд? Не е ли преувеличен конфликтът между тях и с какви аргументи подкрепя той тезата си?

До 1920 г. понятието „агресия“ е с неустановен характер. Възможно е най-близката причина да е липсата на случай от клиничната практика на Фройд, при който агресията да няма сексуален характер и съответно да не произлиза пряко от сексуална-

⁷ Вж. подробното изложение на Фройд в „Отвъд принципа на удоволствието“, с. 136-158.

та функция или по-скоро да е следствие от увереността му, че „обърнатата навътре разрушителност, ако няма еротичен характер, остава недостъпна за възприятията“⁸.

Първата световна война може да се счита за граница в мисленето на Фройд, защото едно от обясненията, поради които той не отделя достатъчно внимание на деструктивността преди 1920 г., е че до 1871 г. не е имало нито една голяма война, обществото се е развивало безконфликтно, както политически, така и социално, „животът на земята - пише Фром в „Анатомия на човешката деструктивност“ - е бил все още мирен и твърде цивилизован, с изключение на част от населението на Азия, Африка и Южна Америка, живеещи в крайна нищета и мизерия“⁹. Започналата Първа световна война става причина за промяна в теорията за агресия и към този исторически факт може да бъде добавен и един личен факт - невротичният комплекс, който наблюдава у Фройд неговият последовател и биограф Ърнс Джонс. Той бил буквално погълнат от мисли за смъртта, след четиридесетте си години ежедневно мислил за своята смърт и към поздравя „движдане“ често прибавял: „Може и повече никога да не ме видите“.

През 1909 г. Юнг също става свидетел на силната фантазия, която довежда Фройд до припадък. Първо, по отношение на разискването, предизвикано от Юнг, по въпроси върху намираните в Северна Германия „блатни трупове“ на хора от праисторическите епохи, потопени или погребани в блатата, и вторият случай, през 1912 г. на Конгреса по психоанализа в Мюнхен, по време на обсъждания анализ за отношението на фараон Аменофис II към своя баща. И в двата случая, твърди Юнг, силата на фантазията за отцеубийството е причината за невротичните припадъци на Фройд.

И един последен факт. В кореспонденцията до Юнг от 1909 г. Фройд пише, че не приема „чаровното безумие“ на неговите комплексни проучвания за предкогнитивните и окултни феномени, но, въпреки то-

ва, и той самият може да сподели, че за първи път през 1899 г. е бил обсебен от натрапчиво суеверие за предстоящия край на живота му, очакван между 61 и 62 му година, нещо което се „потвърждавало“ от нумерологичния мистицизъм в честата поява на числата 1 и 2, които Фройд акуратно отбелязвал. Анализирайки събитията определил, че мистицизмът му е по-скоро логично оправдан от завършването на работата по най-важния труд на живота му „Тълкуване на сънищата“ (1899 г.), отколкото следствие от „услужливата случайност“, способна да образува налудни идеи или от соматичната „повторяемост“ на истеричните симптоми. „Суеверието, че ще умра на 61 - 62 години се появи като еквивалент на убеждението, че с „Тълкуване на сънищата“ съм завършил делото на моя живот, нямам повече какво да кажа и мога спокойно да умра.“¹⁰

В автобиографията, която Фройд пише по молба на немското издателство „Феликс Майнерт“ за четвъртия том на поредицата „Съвременната медицина в автобиографии“, издадена за първи път през 1925 г., не могат да бъдат посочени никакви аналогични данни за личното му отношение към смъртта, освен теоретичните проблеми относно утвърждаването на Танатос като противоположна сила, действаща срещу жизнеутвърждаващия Ерос. А и приложението от 1935 г. потвърждава - „обществеността няма право да знае това“¹¹ - Фройд целенасочено избягва публичността на отнoшенията, разочарованията и успехите от личния си живот. Единствено кратката бележка към петата част на изложението, свидетелства за съмнения в предстоящия край на живота му, но този път, свързани с тежкото заболяване, от което Фройд действително страда.

Освен историческите събития и личните причини, към промяната в концепцията за деструктивността, могат да бъдат добавени и теоретичните или стиловите особености на Фройдовото мислене. Той винаги мисли дуалистично. Винаги противопоставя две изолирани, крайно противополо-

⁸ Фройд, З., Ерос и култура, С. 1991г., с. 54.

⁹ Фромм, Е., Анатомия человеческой деструктивности, М. 1994г., с. 377.

¹⁰ Юнг, К., Писма от Фройд до Юнг, В: Автобиография, П. 1994г., с. 363.

¹¹ Фройд, З., Автобиография, С. 1992г., с. 61.

ложни сили и самият живот счита за следствие от техните конфронтиращи се взаимоотношения. Дialeктичните връзки безусловно обвързват понятията, те произлизат едно от друго и пораждат отношения в и между индивидите, които се пренасят непосредствено в социалната сфера. Най-голямото деление, на което са подложени, е онто-филогенетичното; онова което започва с развитието на индивида, завършва с развитието на вида и има тъждествен еквивалент в него. Теоретичните му схеми също са формални и в най-широк смисъл експериментални, те функционират докато не бъдат изменени чрез по-актуално и адекватно подреждане на явленията от които произлизат: „Строго очертани дефиниции са възможни само в хуманитарните науки, доколкото те се стремят към интелектуална систематизация на област от факти. В природните науки, към които принадлежи психологията, такава яснота на най-общите понятия е излишна и дори невъзможна.“¹² Затова много от понятията, които Фройд въвежда в психологията са противоречиви и естествено отпадат от по-късна употреба, други обаче са разширени и допълнени от К. Юнг, А. Адлер, Х. Дойч, К. Хорни, М. Клайн, Ана Фройд.

* * *

През последните години (1920 - 1938), Фройд дава свобода на склонността си към философски разсъждения, и прибавя едно ново виждане на проблема за нагоните - създава теоретична конструкция, в която обобщава най-важните предпоставки на психоанализата. Той обединява себесъхранението на индивида със съхранението на вида, под общото понятие „Ерос“, и му противопоставя „безшумно действащия нагон към смъртта и разрушението Танатос“. С това, новата теория за деструктивния нагон излиза извън границите на психоаналитичната наука. Освен общите свойства на нагоните¹³, тя вече притежава специфичен вид „еластичност на живата материя“, проява е на „инерцията“ на органичния живот и на

стремежа към възстановяване на предишно състояние, което е трябвало да бъде „изоставено под влиянието на външни смущаващи въздействия“¹⁴.

Ако по-рано проявите на жестокост са тясно свързани със сексуалността (при садизма и мазохизма), то в „Отвъд принципа на удоволствието“ деструктивният нагон притежава консервативна природа, която следва основните тенденции в органичния живот - към повторение и възстановяване на предишни форми, минали преживявания, по-ранни стадии на съществуване; стремеж към понижаване, деструкция до клетъчно ниво и десимилация на клетката до завръщане в безжизненото. И ако няма нищо, което да противостои на този вроден стремеж към възстановяване на неорганичното състояние, тогава смисълът на органичния живот би била регресията, унищожението, смъртта. Но животът е равновесие от две противодействащи сили, които „никога не се проявяват самоотделно, изолирано“, а съществуват в различни, често сменящи се количествени отношения, и поради това способни да съхранят живота пред разрушението и смъртта.

Фройд признава, че няма клинични наблюдения, които да доказват съществуването на нагона към смъртта, защото „единственото, което може да бъде наблюдавано е съединяването му със сексуалните нагони“. Именно тяхното единство, ако не позволява, то поне отдалечава, отлага, провежда преобразуването и насочването му към външния свят. „За да не разрушим себе си, ние сме принудени да разрушаваме другите.“ Двете алтернативи на агресивността в индивида са: да бъде насочена навътре „към себе си“, или да бъде насочена навън „към другите“, като „нарцисизъм на малките различия“, като „бунт срещу несправедливостта“ за равенство, или като „бунт за свобода“. Преодоляването ѝ е възможно чрез функциите на Свърхаза, съвестта, чувството за вина, страха (кастрационен и едипов комплекс) и механизмите в общността, поддържащи сублимацията, морала, законите, институциите, религиозното

¹² Пак там, с. 48.

¹³ Нагоните са спонтанни, вродени и непримениливи, те се характеризират чрез натиск, цел, обект и източник. В процеса на развитието си претърпяват също общи превръщания.

¹⁴ Фройд, З., Отвъд принципа на удоволствието, С. 1992г., с. 134.

чувство, насочването и към обществено полезен труд и пр. Целта е първоначално доминиращия принцип на удоволствието (непосредствено задоволяване на инстинктивните потребности) да бъде заменен от жизнесподдържащия принцип на реалността (отлагане, ограничаване, отказ или преобразуването им в друго).

В „Ерос и култура“ (1930 г.) Фройд не оставя съмнения относно смисъла на деструктивните влечения: в човека съществува вродена предразположеност към злото, агресията, разрушението, жестокостта. „Склонността към агресия е вродена, самостоятелна инстинктивна предразположеност на човека /.../ тя препятства в най-голяма степен културното развитие.“¹⁵ В този смисъл човекът не е нравствено и хуманно същество, а, напротив, *homo homini lupus*, другият е не само сексуален обект, а и предмет за задоволяване на агресивността. Другият може да бъде експлоатиран, унижаван, да бъде присвоявано имуществото му, да му бъде причинявана болка, да бъде изтезаван и накрая убит. Наличието на тази склонност към агресия, която „бихме могли да почувстваме в себе си, а при другите с основание предполагаме“, е онова, което затруднява взаимоотношенията между хората и е способно да сведе културата до пълно изразходване. Остава единствено надеждата, че „между двете „небесни сили“ - вечният Ерос - ще направи усилие, за да се утвърди в борбата срещу своя също така безсмъртен противник.“¹⁶

* * *

Концепцията на Фройд за деструктивния нагон, освен спекулативния си смисъл, няма клинична приложимост, защото тълкува враждебността като самоцел и не разграничава деструктивното от конструктивното (самоутвърждаващото). Човекът при Фройд не разрушава, за да живее, а живее, за да разрушава. В това обръщане на ценностите К. Хорни¹⁷ вижда обръкване на фактите, водещи до противоречия не само за психоаналитичната практика, а и за култур-

ните последствия от тази теория, способна да заблуди антрополозите, че при дружелюбните и миролюбиви народи би трябвало да съществуват изтласкани силни враждебни импулси, вместо причините за деструктивността да бъдат търсени в специфичните социални условия.

Въпреки всички критични бележки отправени към Фройд по повод неустановеността на понятието „агресия“, той и до края на 1939 г. не се отказва да го редактира, съобразно промените в общата си теория, но не успява да завърши цялостно неговата структура. Вследствие на психоаналитичната диалектика, чрез която всяка склонност съществува без реално да бъде наблюдавана, той с право може да бъде упрекван, че агресията, както сексуалността, е изграден *phantom* - мит между теорията и личните нагласи.

Субективно предпоставена, психоанализата е от изключително голямо значение за Фройд, както в личностен така и във философски смисъл. Той преодолява многократно предубежденията на епохата, често с цената на собствената си непопулярност, но независимо от проникателността си, остава под властта на един теоретичен модел, който формулира още в първите години на своята работа, издига го до универсалност и го поддържа във всяка една част от изграждането на психоанализата.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Поппер, К.**, Логика и рост научного познания, М., 1983г.
2. **Фройд, З.**, Автобиография, С., 1992г.
3. **Фройд, З.**, Ерос и култура, С., 1991г.
4. **Фройд, З.**, Катарзис, С., 1997г.
5. **Фройд, З.**, Отвѣд принципа на удоволствието, С., 1992г.
6. **Фройд, З.**, Психология на сексуалността, С., 1991г.
7. **Фромм, Е.**, Анатомия человеческой деструктивности, М., 1994г.
8. **Хорни, К.**, Основи на психоанализа, С., 1998г.
9. **Юнг, К.**, Автобиография, С., 1994г.

¹⁵ Фройд, З., Ерос и култура, С. 1991г., с. 56.

¹⁶ Пак там, с.79.

¹⁷ Вж. Хорни, К., Основи на психоанализа, С. 1998г.